nüüdsest peale kõrgeimaks organiks usuasjus. Ja kuigi terve politiline kogukond, s. t. vaimulik seisus, mõlemad gildid ja ajutiselt, senikaua kui neilt voolasid maksud üldlaekasse („in den gemeinsamen Kasten"), ka mustpealased (s. t. mittekohalikkude, abiellumata kaupmeeste ühingu liikmed) osa võtsid vaimulikkude valimisest (mil määral, pole selgitatav), siis oli ometi raad otsustav pool, sest et tema vaimulikud kinnitas ja ametisse seadis. Raad andis kiriklikke määrusi, ja kuigi kirikuõpetajad andsid ka omalt poolt kiriklikku ellu puutuvaid määrusi ning korraldusi, siis said need maksvuse vaid rae nõusoleku korral. Jaani kirik vabastati eestlasile nende jumalateenistuste jaoks; esimesiks jutlustajaiks olid Heinrich Südert (1526.—1557. a.) ja tema kaplaan Frantz Witte, kes omandas erilised teened ning püsiva mälestuse katekismuse tõlkimisega eesti keelde. Kuid ka saksakeelsed jumalateenistused leidsid aset samas kirikus kaks korda nädalas. „Pastori" nime kandsid vaid mõlemate kirikute — Püha Maarja ja Püha Jaani — ülemõpetajad, kuna teisi vaimulikke nimetati jutlustajaiks („praedicantes") või kirikuteenreiks. Raha, mis sekvestreeriti vikaariatest, kirikurentidest ja muist katolikuaegseist kiriklikest annetusist, ühendati n. n. üldlaekasse („in den gemeinen Kasten"), millele lisaks pidid kogukondlikud seisused ning korraldused maksma oma alalisi toetusmakse. Neist summadest kaeti rae juhatusel kiriku ülevalpidamise, vaestehoolekande ja kooliasjanduse kulud. Nagu teisteski linnades, avaldus kooliasjanduse arengus Tartuski reformatsiooni tagajärjel tõus; 1527. a. kohta on mainitud ladina kooli olemasolu, mille kõrval pidi olema ka algkool. Usupuhastuse maksmapanemisele järgnenud aastail jääb Tartu välismaade ülikooles õppivate tartlaste arvu poolest taha sõsarlinnadest pärit olevate üliõpilaste arvust; nii siis tohiks ikkagi oletada, et ei suudetud kooliasjandust kohe tõsta oodatud kõrgusele. Teadete järele, mis saadud viimase, allaheitmisele eelnenud aja kohta, ei ole koolide seisukord ka tol ajal nähtavasti rõõmustav olnud. Üsna tõsiselt võeti tol ajal kaalumisele ka tütarlastekooli („Mägdleinschule") asutamise mõte. Kooliasjanduse juhtimine allus raele, kes pidi kooliõpetajate ametisse seadmise eest hoolitsema, kuigi järelevalve oli usaldatud Püha Maarja pastori hoolde.

Evangeeliumiusu kiriku- ja jumalateenistuskorra väljakujunemise üksikasjalik jälgimine viiks siin liiga kaugele. Üksnes iseloomustava näitena väärib esitamist asjaolu, et isegi veel 1553. a., nii siis peaaegu terve inimpõlve võrra peale usupuhastamise teostamist, tõstavad vaestehoolekande eestseisjad rae ees kaebuse, et kiriklikud korjandused kaotavad palju rahva osavõtu tagajärjel jutlusist tsistertslaste nunnakloostris, mille vastu raad ainult määruse võis anda, et luteriusuliste jumalateenistused peavad varemini algama, et teenistuskorrad ei langeks mitte ühe aja peale.

Tartu kodanikkond keskajal. Tartu elanikkude arvu keskajal määrab Arbusov umbes 6000 peale (see arv pidi käima muidugi ainult pärislinna kohta); nii siis on Tartu teisel kohal peale Riia (8000 el.). Elanikkond koostus rõhuvas enamikus küll sakslasist, ometi moodustasid eestlased kahtlemata õige tähtsa protsendimäära. Otsekoheste allikate erakordse nappuse põhjusel on meie teadmised linna eesti elanikkonnast õige puudulikud ja me peame leppima rohkem kui kuskil mujal oletustega ning ettevaatlikult käsiteldavate analoogiajäreldustega, mis vajavad kindlasti nii mõndagi õiendust.

Igatahes võib tõenäolisena vaadelda asjaolu, et eestlased etendasid kohe linna asutamisel enam-vähem tähtsat osa, eeskätt juba puhttulunduslikel põhjusil.